

Grzegorz M. Baran

Wydział Teologiczny Sekcja w Tarnowie

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

mariusz.grzegorz@wp.pl, ORCID: 0000-0002-4160-8907

POŚMIERTNA KARA W UJĘCIU CZWARTEJ KSIĘGI MACHABEJSKIEJ

Posthumous Punishment as Described by
Fourth Book of Maccabees

STRESZCZENIE

SŁOWA KLUCZE

Jedną z kwestii teologicznych *Czwartej Księgi Machabejskiej* jest kara pośmiertna, której istotę autor tego dzieła ukazał w odniesieniu do Antiocha IV Epifanesa. Celem artykułu jest wykazanie, że autor *Czwartej Księgi Machabejskiej* miał na uwadze wieczny wymiar tej kary. Podjęte zamierzenie zostanie realizowane na podstawie analizy terminów (przymiotniki: ἀκατάλυτος, αἰώνιος; rzeczownik αἰών) oraz form czasownikowych (zob. *4 Mch* 18,5; 18,22), które opisują pośmiertną karę Antiocha IV. Przeprowadzone analizy pozwolą uchwycić zarówno wymiar, jak i charakter pośmiertnej retribucji w ujęciu *Czwartej Księgi Machabejskiej*.

Czwarta Księga Machabejska, kara pośmiertna, kara wieczna.

One of the theological issues of the *Fourth Book of Maccabees* is the posthumous punishment, the essence of which the author of the *Fourth Book of Maccabees* demonstrated with reference to Antiochus IV Epiphanes. The purpose of the article is to show that the author of the *Fourth Book of Maccabees* had in mind the eternal dimension of this punishment. The analysis is implemented based on the analysis of individual terms (adjectives ἀκατάλυτος, αἰώνιος; noun αἰών) and forms of verbs (see *4 Macc* 18:5 and 18:22) which describe the post-mortem punishment of Antiochus IV. The conducted analyzes allow to capture both the dimension and the character of post-mortem retribution as described by the *Fourth Book of Maccabees*.

Fourth Book of Maccabees,
posthumous
punishment,
eternal
punishment.

Czwarta Księga Machabejska to jeden z apokryfów Starego Testamentu, który znalazł się w kodeksach Sepuaginty (LXX)¹. Trudno określić czas jej powstania: jedni podają, że została skomponowana w pierwszej połowie I wieku po Chrystusie², inni natomiast, że pomiędzy 90 a 100 rokiem po Chrystusie³.

Czwarta Księga Machabejska zawiera szereg ciekawych wątków filozoficznych oraz teologicznych. Jednym z nich jest zagadnienie kary pośmiertnej. Autor *Czwartej Księgi Machabejskiej* jej istotę przedstawił zasadniczo w odniesieniu do Antiocha IV Epifanesa, prześladowcy wiernych

¹ Zob. Wojciechowski, *Apokryfy*, 97-98, 108-110.

² Zob. deSilva, *4 Maccabees*, 18.

³ Zob. Klauck, *4. Makkabäerbuch*, 669.

Prawu Żydów⁴: starca Eleazara oraz siedmiu braci machabejskich i ich matki. Notabene kara, jakiej miał doznać Seleucyda, miała posiadać dwa wymiary: doczesny i pośmiertny. Wynika to z przekazu dwóch wersetów – 4 *Mch* 12,18 oraz 4 *Mch* 18,5. Autor *Czwartej Księgi Machabejskiej* – w przeciwieństwie do autorów Pierwszej i Drugiej Księgi Machabejskiej – nie rozwinął kwestii kary doczesnej, którą miał być dotknięty Antioch IV ἐν τῷ νῦν βίῳ („w obecnym życiu”) (4 *Mch* 12,18), to znaczy ἐπὶ γῆς („na ziemi”) (4 *Mch* 18,5). Zasadniczo uwagę skupił na karze, jaka miała go spotkać po śmierci.

Celem niniejszego artykułu jest zatem przedstawienie charakteru i wymiaru pośmiertnej kary w ujęciu *Czwartej Księgi Machabejskiej*. Uwaga zostanie skoncentrowana przede wszystkim na terminach i wyrażeniach, które wskazują na pośmiertny (1) i wieczny wymiar kary (2), a także na sposób, w jaki miała się ona zrealizować (3).

1. POŚMIERTNY WYMIAR KARY

W 4 *Mch* 12,18 oraz 4 *Mch* 18,6 bardzo ważną kwestią, którą podał autor księgi, jest fakt, że Antiochowi IV miała zostać wymierzana kara pośmiertnie. W 4 *Mch* 12,18, gdzie znajduje się wypowiedziana przez siódmego z braci męczenników zapowiedź tej kary, występuje stwierdzenie: σὲ δὲ [...] θανάοντα τιμωρήσεται („na tobie zaś [...], kiedy umrzesz, dokona pomsty [Bóg]”). Na uwagę zasługuje imiesłów czasu aoryst (*participium aoristi activi*) – θανών, który pochodzi

⁴ Należy wspomnieć, że w 4 *Mch* 13,15 znajduje się także wzmianka na temat wiecznej męki. Wzmianka ta nie jest bezpośrednio odniesiona do osoby Antiocha IV, gdyż jest to ogólne stwierdzenie o „męce wiecznej, przeznaczonej przekraczającym przykazanie Boże”. Niemniej jednak pośrednio można odnieść tę wzmiankę również do Antiocha IV jako wroga Boga (zob. 4 *Mch* 9,15). Antiocha IV, nie respektując Bożych przykazań, zmuszał prawowiernych Żydów do łamania ich.

od czasownika θνήσκω – „umrzeć, zginąć, skonać”⁵. Wyraża on czynność dokonaną, uprzednią w stosunku do czynności wyrażonej w zdaniu formą *verbum finitum*⁶. Imiesłów ten, będący przydawką do zaimka σὺ, z pewnością pełni funkcję *participium coniunctum*, stąd też może wyrażać zdanie okolicznikowe czasu. Zatem zapowiedziana pomsta miała się dokonać po śmierci Antiocha IV.

Podobną myśl wyraża zawarte w *4 Mch* 18,5 stwierdzenie: ὁ τύραννος Ἀντίοχος καὶ ἐπὶ γῆς τετιμώρηται ἀποθανὼν κολάζεται („tyran Antioch i na ziemi został pomuszony, i kiedy umarł [= umarłszy], podlega karze”). Również i tym razem użyty imiesłów czasu aoryst ἀποθανὼν (*participium aoristi activi*) można zinterpretować jako odnoszące się do osoby tyrana Antiocha *participium coniunctum*, wyrażające zdanie okolicznikowe czasu. A zatem imiesłów ἀποθανὼν, pochodzący od czasownika ἀποθνήσκω („umrzeć, zginąć”⁷, „dojść do kresu fizycznej/cielesnej egzystencji”⁸), wyraża fakt śmierci Antiocha IV, poprzedzający realizowanie się kary, którą wyraża czasownik κολάζεται.

Jak widać z powyższych analiz, autor *Czwartej Księgi Machabejskiej* bardzo wyraźnie wskazał, że Antioch IV miał ponieść karę, która miała zrealizować się po jego śmierci. Rodzi się jednak pytanie, czy kara ta miała posiadać wymiar wieczny.

2. WIECZNY WYMIAR KARY

Za wiecznym wymiarem kary, jaka miała spotkać Antiocha IV po śmierci, wydają się przemawiać stwierdzenia zawarte w *4 Mch* 9,9; 10,11; 10,15; 12,12; 13,15;

⁵ Zob. GELS, 331; por. SGP, I, 451.

⁶ Zob. Auerbach – Golias, *Gramatyka grecka*, 198; por. Breitenstein, *Beobachtungen*, 68.

⁷ Zob. SGP, I, 89.

⁸ Zob. GELS, 74.

18,5; 18,22. Analizując wymienione wersety, zwrócimy przede wszystkim uwagę na zawarte w nich określenia, które mogą wyrażać ideę wieczności pośmiertnej kary Antiocha.

2.1. Przymiotnik ἀκατάλυτος

Przymiotnik ἀκατάλυτος występuje w 4 Mch 10,11: σὺ δὲ διὰ τὴν ἀσέβειαν καὶ μαιφονίαν ἀκατάλυτους καρτερήσεις βασάνους („ty natomiast ze względu na bezbożność i okrucieństwo nieustannych doznasz mąk”). Wywodzi się on od czasownika καταλύω („rozluźnić, odwiązać; zniszczyć, zgładzić; skończyć, położyć kres, przestać, zakończyć”⁹) i jest zaopatrzony w *a privativum*. Stąd też może przyjmować znaczenia: „nierozwiązywalny”, „niezniszczalny”, „bez-kresny”, „nie mający końca”, „wieczny”¹⁰, czy też „bez końca”, „niekończący się”¹¹. A zatem męki, jakich – według zapowiedzi jednego z męczenników – będzie doznawał Antioch IV, miały posiadać wymiar bezkresny.

2.2. Rzeczownik αἰών oraz przymiotnik αἰώνιος

Wymiar pośmiertnej kary w *Czwartej Księdze Machabejskiej* zasadniczo został opisany za pomocą przymiotnika αἰώνιος (zob. 4 Mch 9,9; 10,15; 12,12; por. 13,15) oraz rzeczownika αἰών (4 Mch 12,12), od którego pochodzi przymiotnik αἰώνιος. Jak wynika ze świadectw literatury antycznej, zwłaszcza termin αἰών jest niejednoznaczny. Echem tego jest rozbieżność wśród tłumaczy *Czwartej Księgi Machabejskiej*: jedni termin αἰών oddają za pomocą rzeczownika „wieczność”¹²,

⁹ Zob. SGP, I, 504.

¹⁰ Zob. Procksch – Büchsel, „λύω”, 338; Scarpat, *Quarto libro*, 298-299.

¹¹ Zob. GELS, 20. Muraoka (por. GELS, 10), podając znaczenie przymiotnika ἀκατάλυτος, sugeruje, aby porównać go z przysłówkiem ἀδιαλείπτως – „bez przerwy; nieprzerwanie; non-stop”.

¹² Zob. Deissmann, *Das sogen*, 167; Townshend, *The Fourth Book*, 678; Dupont-Sommer, *Le Quatrième Livre*, 132; Klauck, *4. Makkabäerbuch*, 735;

drudzy zaś – „czas”¹³. Warto zatem pokrótce naszkicować pole semantyczne obu terminów (zwłaszcza αἰών) w tradycji greckiej i biblijnej (2.2.1), a następnie uchwycić ich znaczenie w *Czwartej Księdze Machabejskiej* (2.2.2).

2.2.1. Rozumienie terminów αἰών i αἰώνιος w tradycji greckiej i biblijnej

Słowniki zazwyczaj podają następujące znaczenia rzeczownika αἰών: „czas, trwanie życia, wiek, pokolenie ludzkie; wieczność, byt wieczny”¹⁴; „bardzo długi odcinek czasu wybiegającego w przyszłość”, „odległa przeszłość”¹⁵. W greckiej literaturze na przestrzeni czasu rzeczownik ten przybierał różne znaczenia. U Homera αἰών oznaczał „życie” lub „czas trwania życia” (zob. np. Homerus, *Ilias*, 16,453; 19,27; 24,725; *Odyseia*, 5,160)¹⁶. U Hezjoda αἰών wydaje się przyjmować znaczenie „życia jako losu/przeznaczenia” (zob. Hesiodus, *Theogonia*, 609; por. Sophocles, *Trachiniae*, 34; Euripides, *Andromache*, 1215). Pindar terminem αἰών określał albo ziemskie życie (zob. Pindarus, *Fr.*, 126), albo życie pośmiertne (zob. Pindarus, *Olympia*, 2,66-68). U pozostałych poetów epoki klasycznej αἰών oznaczał zasadniczo „życie” lub „czas/okres życia” (zob. Simonides, *Fr.*, 584; Aeschylus, *Agamemnon*, 553-554; Empedocles, *Fr.*, B 110,3; Sophocles, *Electra*, 1024; *Trachiniae*, 2; Euripides, *Alcestis*, 474-475; *Medea*, 429). W przypadku istot śmiertelnych wskazywał on na długie życie, natomiast w odniesieniu do nieśmiertelnych – wieczne (zob. Aeschylus, *Supplices*, 574, 582;). Ajschylos nadto używał αἰών na określenie pokolenia, generacji (zob. Aeschylus, *Septem contra Thebas*, 744-745). W podobnym

Kraus Reggiani, *4 Maccabei*, 117; Scarpat, *Quarto libro*, 317; Wojciechowski, *Apokryfy*, 176; Popowski, *Septuaginta*, 822.

¹³ Zob. Hadas, *The Third and Fourth Books*, 209; Anderson, *4 Maccabees*, 557.

¹⁴ Zob. SGP, I, 19; por. LSJ, 45.

¹⁵ Zob. GELS, 18-19.

¹⁶ Zob. Zmorzanka, „Eon”, 177; LSJ, 45; por. Keizer, *Life*, 17-19, 21.

sensie αἰών w liczbie mnogiej występuje u Empedoklesa na oznaczenie kolejno następujących po sobie generacji (zob. Empedocles, *Fr.*, B 129,6). U Herodota αἰών przybrał znaczenie „przebieg życia” (zob. Herodotus, *Historiae*, 1,32)¹⁷.

W okresie hellenistycznym termin αἰών przyjął nadto znaczenie „era”, „wiek”, a także „okres kultury” (zob. Moschion, *Fr.*, 6)¹⁸. U Diodora Sycylijskiego αἰών pojawia się w interesującej frazie: εἰς ἅπαντα αἰώνα, którą można tłumaczyć jako „przez cały czas” (zob. Diodorus Siculus, *Bibliotheca*, 1,1,3; por. 1,2,3,). Skrócona wersja tej frazy ma postać: εἰς αἰώνα („przez czas”) i posiada analogiczne znaczenie. Wyrażenie „cały czas” u Diodora należy rozumieć jako rozległy zasięg czasowy, obejmujący przeszłość, teraźniejszość oraz przyszłość. Warto także wspomnieć frazę: ἐκ (τοῦ παντός) αἰώνος („od [wszelkiego] niepamiętnego czasu”) (zob. Diodorus Siculus, *Bibliotheca*, 3,2,4; 3,47,6; a także 3,19,5); jest ona odpowiednikiem wyrażenia „niezrodzony”, „bez początku”. Na uwagę zasługuje użycie przez Diodora przymiotnika αἰώνιος, którym posługiwał się synonimicznie z przymiotnikiem ἀίδιος, mającym wprost znaczenie „wieczny”, „wiecznotrwały” (zob. Diodorus Siculus, *Bibliotheca*, 1,93,1 i 1,51,2)¹⁹.

Obok ujęć literackich rzeczownik αἰών, a także pochodzący od niego przymiotnik αἰώνιος, posiadają swe opracowania filozoficzne. Filozoficzna koncepcja αἰών pojawia się już u Empedoklesa, który używał tego terminu na określenie „życia”, czy też „czasu” kosmosu jako całości. Tak rozumiany αἰών został dookreślony jako ἄσπετος (zob. Empedocles, *Fr.*, B 16)²⁰ – „niewypowiedziany, niezmiernie wielki, niezliczony, nieprzerwany”²¹.

¹⁷ Zob. Keizer, *Life*, 21-35.

¹⁸ Zob. Keizer, *Life*, 45.

¹⁹ Zob. Keizer, *Life*, 50-54.

²⁰ Zob. Keizer, *Life*, 61-62.

²¹ Zob. SGP, I, 117.

U Platona widać wyraźnie odniesienie terminów *αἰών*, *αἰώνιος* do wieczności. Ich semantyka została przedstawiona w dialogu *Timajos* na kanwie filozoficznej koncepcji dotyczącej świata idei i świata rzeczy. Spostrzegalny świat rzeczy nie jest absolutny, jest on jedynie ruchomym obrazem świata idei, posiadającego przymiot wieczności: „[Bóg] umyślił zrobić pewien ruchomy obraz wieczności (*εἰκὼν δ' ἐπινοεῖ κινήτὸν τινα αἰώνος ποιῆσαι*) i porządkując wszechświat robi równocześnie wiekuisty obraz wieczności, która trwa w jedności, obraz idący miarowo, który my nazywamy czasem (*χρόνον*)”²². Platon ideę wieczności przedstawił w odniesieniu do pojęcia czasu – *χρόνος*: „Pierwowzór trwa całą wieczność (*παράδειγμα πάντα αἰῶνά ἐστιν ὄν*), a czas aż do końca – cały czas, jako przeszłość, teraźniejszość i przyszłość”²³. A zatem *αἰών* to wieczność, w której nie ma upływu czasu. Innymi słowy, *αἰών* w stosunku do czasu stanowi paradygmat wszystkiego, co wieczne. W ten sam sposób Platon rozumiał przymiotnik *αἰώνιος*. Wynika to z faktu, że naturę „istoty żywej”, która jako „pierwowzór świata rzeczy” tożsama jest z *αἰών*, określił mianem *αἰώνιος* (zob. Plato, *Timaeus*, 37d). Zatem dla Platona rzeczownik *αἰών* oraz przymiotnik *αἰώνιος* odnoszą się do absolutnie aczasowej wieczności, która stanowi pierwowzór czasu²⁴.

Arystoteles rozumienie *αἰών* przedstawił również na tle swej koncepcji wszechświata. W tym względzie wyszedł z założenia, że poza wszechświatem, który utworzony jest w całości z odwiecznej materii, nie istnieje żadna materia a także to, co byłoby z nią związane: miejsce, próżnia i czas. Pojęcie *αἰών* rozważał jednak w odniesieniu do rzeczy „poza niebem (tj. wszechświatem)”, którymi jest sfera gwiazd stałych:

²² Plato, *Timaeus*, 37d (Plato, *Dialogi*, IV, 340; BE, II, 686-687).

²³ Plato, *Timaeus*, 38c (Plato, *Dialogi*, IV, 341; BE, II, 687).

²⁴ Zob. Jasiński, „Aion w Nowym Testamencie”, 79-80; Jasiński, *Według postanowienia wiecznego Boga*, 26-29; por. Sasse, „αἰών, αἰώνιος”, 197-198.

[...] byty te są niezmiennie [...], prowadzą najmiłsze i najbardziej niezależne życie przez całą wieczność (τὸν ἅπαντα αἰῶνα). Starożytni świetnie utworzyli to słowo (αἰών). Całkowity bowiem okres, który obejmuje całe życie każdego jestestwa, którego nie można naturalnie przekroczyć, nazwali jego αἰών (trwaniem). Dla tej samej przyczyny okres [trwania] całego nieba, okres który obejmuje wszystkie czas i całą nieskończoność (τὸ τὸν πάντα χρόνον καὶ τῆς ἀπειρίαν περιέχον), jest jego αἰών (wiecznością); nazwa jest wzięta od słowa „trwać zawsze” (ἀεὶ εἶναι), bo trwanie jest nieśmiertelne (ἀθάνατος) i boskie²⁵.

Arystoteles nie rezerwował zatem terminu αἰών jedynie do wymiaru transcendentnego. Odnosił go do wszechświata, stwierdzając, że αἰών jego trwania to okres, który obejmuje wszystkie czas i całą nieskończoność. Stagiryta zaznaczył, że pojęcie αἰών przejął od starożytnych. Można dostrzec tutaj nawiązanie do koncepcji Homera, który αἰών rozumiał jako „okres życia ludzkiego”. Przyjmując pozafilozoficzne rozumienie tego terminu, Arystoteles odniósł go do całego wszechświata. Ponadto, mimo że w *De caelo* 279a przywołał motyw „rzeczy poza niebem”, w *De caelo* 277b stwierdził, że „niebo nie tylko jest jedno, ale także jest niemożliwe, aby było ich więcej”²⁶. Według Arystotelesa tak rozumiany wszechświat posiada atrybut wieczności określony przymiotnikiem αἰδιος („wieczny”), a także zawiera i obejmuje w sobie τὸν ἅπειρον χρόνον („nieskończony czasu”)²⁷. A zatem αἰών to trwanie, które obejmuje wszystkie czas, całą wieczność i nieskończoność. Innymi słowy, αἰών to całkowite życie/czas wszechświata, które jest boskie, nieśmiertelne i wieczne²⁸.

Filon Aleksandryjski, będąc pod wpływem filozofii greckiej, swoją koncepcję αἰών stworzył na gruncie filozofii Platonowskiej. Zatem podobnie jak Platon zdefiniował on αἰών

²⁵ Aristoteles, *De caelo*, 279a (Aristoteles, *De coelo*, 25; DW 2, 259-260).

²⁶ Aristoteles, *De caelo* 277b (DW 2, 56).

²⁷ Aristoteles, *De caelo* 283b (Aristoteles, *De coelo*, 35; DW 2, 269).

²⁸ Zob. Keizer, *Life*, 82-90 (szczególnie konkluzja na stronie 90).

w odniesieniu do czasu – χρόνος: τὸ χρόνου παράδειγμα καὶ ἀρχέτυπον εἶληχεν, αἰῶνα („pierwowzorem i archetypem czasu jest wieczność”)²⁹. Ta wieczność, zdaniem Filona, posiada następujące cechy: ἀπέρατος – „bezgraniczny”³⁰; ἀδιεξίτητος – „ten, który nie może być wyczerpany; nieograniczony/bezkresny/nieskończony w zasięgu lub czasie trwania”³¹ (zob. Philo, *De fuga et inventione*, 57), a także ἄπειρος – „nieskończony, bezgraniczny, niezliczony”³² (zob. Philo, *Legatio ad Gaium*, 85)³³.

W znaczeniu wieczności lub niekończącego się czasu termin αἰὼν pojawia się także u Plutarcha (zob. Plutarchus, *Consolatio ad Apollonium*, 17 [111c]; *De Ei apud Delphos*, 20 [393a]). Również u młodszych stoików posiadał podobne znaczenie³⁴. Marek Aureliusz na przykład, łącząc termin αἰὼν z wyrażeniami „nieskończony”, „nieskończoność”, pojmował go jako otchłań nieskończonej rozpiętości czasu, rozciągającego się „przed i za nami” (zob. Marcus Aurelius, *Meditationes*, 4,3.50). Wydaje się zatem, że filozof ten używał αἰὼν zamiennie z terminem τὸ ἄπειρον („to, co jest nieskończone, nieograniczone, bezgraniczne”³⁵). Widać to wyraźnie na kanwie używanej przez niego frazy ἐξ αἰῶνος εἰς αἰῶνα (zob. *Meditationes*, 9,28,1)³⁶. U Epikteta αἰὼν pojawia się w antytetycznym zestawieniu z człowiekiem jako istotą przemijającą: „Nie jestem bowiem istotą wiecznotrwałą

²⁹ Philo Alexandrinus, *De mutatione nominum*, 267 (Philo Alexandrinus, *Opera quae supersunt*, III, 202; tł. autora artykułu); por. Philo Alexandrinus, *Quod Deus Sit Immutabilis*, 32; Philo Alexandrinus, *Quis rerum divinarum heres sit*, 165.

³⁰ Zob. SGP, I, 83.

³¹ Zob. LSJ, 23

³² Zob. SGP, I, 82.

³³ Zob. Sasse, „αἰὼν, αἰῶνιος”, 198.

³⁴ U starszych stoików, których przedstawicielem był Chryzyp z Soloi, znajdujemy definicję αἰὼν tożsamą z koncepcją Arystotelesa (zob. Varo, *De lingua latina* 6,11 = Chrysippus, *Stoicorum Veterum Fragmenta II*, nr 163).

³⁵ Zob. LSJ, 184.

³⁶ Zob. Keizer, *Life*, 94-97.

(οὐ γὰρ εἰμι αἰών), ale człowiekiem, częścią wszechrzeczy, tak jak częścią dnia jest godzina. Jak godzina muszę trwać, jak godzina muszę przeminąć³⁷. Takie ujęcie również wyraża ideę wieczności lub bezkresnego czasu³⁸.

W LXX zasadniczo termin αἰών jest odpowiednikiem hebrajskiego עוֹלָם – „długi czas”, „trwanie”, „czas przyszły”, „dawno temu”³⁹, „czas przeszły/miniony”, „długotrwała egzystencja w przyszłości”, „nieprzerwane trwanie”, „wieczność bez początku i końca”, „świat”⁴⁰. Jak widać, hebrajski termin nie odnosi się wprost do idei wieczności. Należy jednak wspomnieć, że עוֹלָם, występując we frazach, עוֹלָם, עוֹלָם, które dość często pojawiają się w Starym Testamencie, w późniejszej tradycji (szczególnie po Dt-Iz) zaczął nabierać znaczenia „bezkresny czas”, „wieczność”. W LXX odpowiednikami poszczególnych fraz są wyrażenia: ἀπὸ (τοῦ) αἰώνος, εἰς (τὸν) αἰώνα⁴¹.

Podobne frazy występują w Nowym Testamencie: zasadniczo kontekst pozwala rozstrzygnąć, czy termin αἰών oznacza *sensu stricto* „wieczność”, czy też „odległy”, „długi”, „nieprzerwany czas”. We frazach, w których termin αἰών połączony jest z przyimkiem, wskazuje on na nieokreśloną przeszłość lub przyszłość, np. wyrażenia: ἀπ’ αἰώνος (zob.

³⁷ Epictetus, *Dissertationes* 2,5,13 (Epictetus, *Dissertationes*, 127; BKF, 117).

³⁸ Zob. Sasse, „αἰών, αἰώνιος”, 198.

³⁹ Zob. KBS, I, 747-748. Nieco rzadziej αἰών jest także odpowiednikiem innych hebrajskich terminów: אַחֲרָיִם – „potem, przyszłe, ostatni, jako ostatni” (zob. KBS, I, 36); הֵנָּה וְהֵנָּה – „wtedy, tam, tamże, do” (zob. KBS, I, 234); מַלְכוּת/מַלְכוּת – „majestat, chwala, czas trwania, na zawsze” (zob. KBS, I, 673); עַד – „aż do, akurat przed, podczas” (zob. KBS, I, 736); עוֹלָם – mający znaczenie עוֹלָם (zob. KBS, I, 763); עוֹלָם – „trwanie, wieczność, odległy czas, świat, ludzie” (zob. KBS, II, 847); עוֹלָם – „na przodzie, na przedzie, wschód, przed, wcześniej, w dawnych czasach, czasy prehistoryczne, starodawny czas” (zob. KBS, II, 140-141); עוֹלָם – „stale, ciągle” (zob. KBS, II, 673); עוֹלָם – „trwanie, jeszcze, znowu, jeszcze więcej” (zob. KBS, I, 744-745). Zob. Muraoka, *A Greek-Hebrew/Aramaic*, 6.

⁴⁰ Zob. Zorell, *Lexicon hebraicum*, 579-580.

⁴¹ Zob. Sasse, „αἰών, αἰώνιος”, 199-200.

np. Łk 1,70; Dz 3,21; 15,18) i ἐκ τοῦ αἰῶνος (zob. np. J 9,32), które mogą przyjmować znaczenie „od dawnego czasu” lub „od wieczności”; εἰς αἰῶνα (zob. np. Jud 13; por. Jr 49,13) i εἰς τὸν αἰῶνα (zob. np. J 4,14; por. Rdz 6,3), mogące oznaczać „na zawsze”, „na całą wieczność”. W ścisłym znaczeniu ideę wieczności wyrażają zwroty, w których termin αἰών występuje w liczbie mnogiej: εἰς τοὺς αἰῶνας („na wieki”; zob. Łk 1,33; Rz 1,25), εἰς πάντας αἰῶνας („na wszystkie wieki”; zob. Jud 25). Dla podkreślenia wieczności w tradycji biblijnej używane są również dwa następujące wyrażenia: εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος („na wiek wieku”; zob. Hbr 1,8; por. ψ 44,6) oraz εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων („na wieki wieków”; zob. Hbr 13,21; 1 P 4,11; 5,11; Ap 1,6; por. Tb[S]14,15)⁴².

Rzeczownik αἰών oraz przymiotnik αἰώνιος użyte w odniesieniu do Boga opisują Jego wieczność, co wyrażają następujące frazy: ὁ αἰώνιος Θεός („wieczny Bóg”; zob. np. Rdz 21,23; Iz 26,54; 40,28; Bar 4,8; 2 Mch 1,25; Rz 16,26), ὁ Θεὸς τῶν αἰῶνων („Bóg wieków”; zob. Syr 36,22), ὁ βασιλεὺς τῶν αἰῶνων („król wieków”; zob. 1 Tm 1,17)⁴³.

W Nowym Testamencie pojawia się także rozróżnienie na obecny i przyszły αἰών. Widać to wyraźnie w Mk 10,30 (paral. Łk 18,30), gdzie mowa jest o czasie obecnym (καιρὸς οὗτος) oraz nadchodzącym wieku (ἐν τῷ αἰῶνι τῷ ἐρχομένῳ), w którym idący za Chrystusem otrzymają życie wieczne (ζωὴν αἰώνιον). Wzmianki na temat przyszłego wieku zawarte są również w Mt 12,32 (paral. Mk 3,29), gdzie znajduje się przestroga Jezusa, że bluźnierstwo przeciw Duchowi Świętemu nie zostanie odpuszczone „ani w tym wieku, ani w przyszłym” (οὔτε ἐν τούτῳ τῷ αἰῶνι οὔτε ἐν τῷ μέλλοντι)⁴⁴. Podobny motyw obecny jest w Ef 1,21: „[...] imieniem wzywany nie tylko w tym wieku, ale i w przyszłym” (οὐ μόνον ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ μέλλοντι). To rozróżnie-

⁴² Zob. Sasse, „αἰών, αἰώνιος”, 198-200.

⁴³ Zob. Sasse, „αἰών, αἰώνιος”, 200-202.

⁴⁴ Imiesłów μαλὼν w znaczeniu przymiotnikowym oznacza „przyszły”. Zob. SGP, II, 40.

nie na „ten wiek” jako „czas obecny” oraz „wiek przyszły”, „wiek, który ma nadejść” zostało zapożyczony z judaistycznej literatury apokaliptycznej. Ten sam motyw występuje także w pismach rabinicznych⁴⁵. Αἰών, który ma nadejść, jest wieczny; obecny αἰών – to czas doczesny, „czas tego świata”. Stąd też w kontekście Mk 10,30 (paral. Łk 18,30) życie wieczne, które będzie można otrzymać w przyszłym wieku, oznacza po prostu życie wieczne, będące eschatologicznym darem dla tych, którzy wiernie podążają za Chrystusem⁴⁶.

Jak już zostało powiedziane, sam przymiotnik αἰώνιος posiada znaczenie pochodne od terminu αἰών⁴⁷. U Platona zasadniczo ma on znaczenie „wieczny” (zob. Plato, *Leges*, 904a; *Respublica*, 363d; *Timaeus*, 37d.38b; *Timaeus Locrus*, 96c). U poetów natomiast αἰώνιος, w nawiązaniu do znaczenia terminu αἰών, używany był w sensie „trwający całe życie”, „trwały”. W tradycji biblijnej, zarówno w Starym, jak i w Nowym Testamencie, zasadniczo αἰώνιος oznacza „wieczny”, „wiecznotrwały”⁴⁸.

Podsumowując prezentację znaczenia rzeczownika αἰών i przymiotnika αἰώνιος, można wysunąć następujące wnioski. Pierwsze znaczenie terminu αἰών, jakie pojawia się już w literaturze archaicznej, to „życie”, „czas/okres życia”. W filozofii można dostrzec dwa jego zasadnicze ujęcia: platońskie, które αἰών odnosi do świata idei, a co za tym idzie do absolutnej wieczności; oraz arystotelesowskie, które αἰών łączy z światem materialnym. Mimo że Arystoteles, w przeciwieństwie do Platona, αἰών odniósł do istniejącego świata materii, czyli także do czasu, to jednak rozumiał go również jako wieczny, bezkresny, obejmujący wszystkie czas.

⁴⁵ Zob. Sasse, „αἰών, αἰώνιος”, 205-206; por. Jasiński, „Αἰών w Nowym Testamencie”, 81-82.

⁴⁶ Zob. Collins – Attridge, *Mark*, 483.

⁴⁷ Przymiotnik αἰώνιος może posiadać dwa zakończenia (na rodzaj męski i żeński -ος; na nijaki -ον) lub trzy (na wszystkie trzy rodzaje osobne końcówki -ος, -ια, -ον).

⁴⁸ Zob. Sasse, „αἰών, αἰώνιος”, 208-209; por. LSJ, 45.

2.2.2. Rzeczownik αἰών i przymiotnik αἰώνιος w odniesieniu do pośmiertnej kary w *Czwartej Księdze Machabejskiej*

Na tle zaprezentowanej semantyki terminów αἰών i αἰώνιος łatwiej można określić, jaki wymiar pośmiertnej kary Antiocha IV miał na myśli autor *Czwartej Księgi Machabejskiej*. Uczeni wykazują, że posiadał on dość dobrą znajomość ówczesnych prądów filozoficznych, zwłaszcza tak zwanej φιλοσοφία κοινή („filozofii potocznej”), która była *de facto* stoicyzmem wzbogaconym elementami innych systemów filozoficznych⁴⁹. Tego rodzaju filozofią twórca omawianej księgi posłużył się, aby swoim zhellenizowanym rodakom przedstawić pouczenie na temat – mówiąc ogólnie – wierności nakazom Prawa⁵⁰. Wydaje się zatem, że terminów αἰών, αἰώνιος użył w znaczeniu, jakie niosła wspomniana filozofia κοινή, której dominującym rysem był stoicyzm. A zatem można by przyjąć, że autor *Czwartej Księgi Machabejskiej* terminy αἰών, αἰώνιος odnosił do wieczności, gdyż stoicy w rozumieniu omawianych terminów przyjęli – jak zostało wyżej powiedziane – koncepcje Platona. Gdyby jednak przyjąć hipotezę, że pisarz w przypadku posługiwania się terminem αἰών oparł się na filozofii Arystotelesa, to również w tej koncepcji należy dostrzec odniesienie do bezkresnego, wiecznego trwania, mimo że Stagiryta łączył pojęcie αἰών z istnieniem świata materialnego.

Należy jednak przyglądać się kontekstom, w których pojawiają się omawiane terminy, aby dokładniej uchwycić ich znaczenie w *Czwartej Księdze Machabejskiej*.

Przymiotnik αἰώνιος w omawianym dziele określa wieczny wymiar opisywanej rzeczywistości: w *4 Mch* 9,9 oraz *4 Mch* 13,15 jest to wieczne cierpienie, męczarnia (βάσανος); w *4 Mch* 12,12 – wieczny ogień (πῦρ); natomiast w *4 Mch* 10,15 – wieczna zagłada, zguba, zniszcze-

⁴⁹ Zob. Renhan, „The Greek Philosophical Background”, 238; por. deSilva, *4 Maccabees*, 13; Wojciechowski, *Apokryfy*, 114.

⁵⁰ Zob. deSilva, *4 Maccabees*, 13.

nie (ὀλεθρος). Analizując *4 Mch* 9,9, można zauważyć, że w. 9 układa się paralelnie do wiersza poprzedniego. Jest to paralelizm antytetyczny, który męczeńską śmierć mającą męczennikom przynieść nagrodę (w. 8), przeciwstawia okrutnym prześladowaniom ze strony Antiocha IV, który za swą działalność miał ponieść *αἰωνία βάσανος* (w. 9). Wzmianka o nagrodzie (w. 8) przywołuje werset *4 Mch* 18,23⁵¹, gdzie mowa jest również o nagrodzie, jaką w gronie patriarchów mieli otrzymać męczennicy u Boga. Wspomniana nagroda męczenników miała się zrealizować po śmierci. Wzmianka w *4 Mch* 18,23, że męczennicy po wstąpieniu do grona pra-ojców mieli otrzymać jako dar *ψυχὰὶ ἀθάνατοι* („niesmiertelne dusze/życie”), świadczy, że nagroda ta miała posiadać wymiar niesmiertelny, czyli bezkresny, wieczny. Paralelnie do tego *αἰωνία βάσανος* w *4 Mch* 9,9 jawi się jako określenie kary wiecznej.

Na uwagę zasługuje *4 Mch* 10,15, gdzie znajduje się wyrażenie *αἰώνιος ὀλεθρος* („wieczna zatrać”). Może ono rodzić przekonanie, że mowa jest w nim o całkowitej destrukcji, czyli unicestwieniu, gdyż rzeczownik *ὀλεθρος* przyjmuje m.in. znaczenia: „zagłada, zguba, zniszczenie, ruina, śmierć”⁵². Wydaje się, że wyrażenie to można interpretować w duchu 2 Tes 1,6-9, gdzie pojawia się stwierdzenie: „Jako karę poniosą oni wieczną zagładę (*ὀλεθρον αἰώνιον*) [z dała] od oblicza Pańskiego i od potężnego majestatu Jego” (w. 9). „Wieczna zagłada” stanowi niejako „alternatywny dar” w stosunku do „życia wiecznego”, które z kolei mają otrzymać od Boga chrześcijanie znoszący prześladowania w imię wierności Chrystusowi (por. Rz 2,7; 5,21; 6,22.23; Ga 6,8)⁵³. Należy zauważyć, że w *4 Mch* 10,15 zostały wyraźnie zestawione „chwalebny pobożnych żywot”

⁵¹ W *4 Mch* 9,8 pojawia się termin *ἀθλος* – „nagroda”, natomiast w *4 Mch* 18,23 matka siedmiu synów została określona mianem *ἡ ἀθλοφόρος* – „przynajająca nagrody”.

⁵² Zob. SGP, II, 101.

⁵³ Zob. Bruce, *1 and 2 Thessalonians*, 152.

oraz „wieczysta zatrata” Antiocha IV. Tym chwalebnyim żywotem, określonym przymiotnikiem *ἄϊδιος* („wieczny, stały, na zawsze”⁵⁴), z pewnością jest *αἰωνία ζωή* („życie wieczne”; *4 Mch* 15,3; por. 17,18). „Wieczysta zatrata” stanowi zatem antytezę „życia wiecznego”. Ujmując sumarycznie wszystkie wersety, gdzie pojawia się przymiotnik *αἰώνιος* odniesiony do kary wiecznej, można przyjąć, że wyrażenie „wieczysta zatrata” stanowi metaforyczne określenie „wiecznego wyniszczania” człowieka poprzez wieczne męki⁵⁵.

Przymiotnik *αἰώνιος* wraz z rzeczownikiem *αἰών* pojawia się w *4 Mch* 12,12, gdzie odnośnie do kary Antiocha IV znajduje się dookreślenie w postaci zdania względnego: *αἱ εἰς ὄλον αἰῶνα οὐκ ἀνήσουσιν σε* („które całą wieczność ująć ci nie dadzą”). Analizując całość w. 12, można zauważyć, że jego dwa człony układają się niejako na zasadzie paralelizmu synonimicznego: synonimicznym wyrażeniem do *αἰώνιον πῦρ* jest wzmianka o torturach, które mają trwać *εἰς ὄλον αἰῶνα*. Zatem wieczny ogień to nic innego jak tortury trwające przez całą wieczność. Ponadto wydaje się, że w. 12 należy ująć paralelnie do w. 11, w którym występuje wzmianka na temat otrzymanych przez Antiocha IV od Boga *τὰ ἀγαθὰ* („dóbr”) i *βασιλεία* („królestwa”) w życiu doczesnym; to zaś układa się paralelnie do wzmianki o karach: *αἰώνιον πῦρ* oraz tortury mające trwać *εἰς ὄλον αἰῶνα*. Dostrzegając paralelizm antytetyczny, można przyjąć, że skoro w w. 11 jest mowa o życiu doczesnym, to w. 12 odnosi się do przyszłego, pośmiertnego *αἰών* Antiocha IV. Został on dookreślony przymiotnikiem *ὄλος* („cały, całkowity, kompletny, zupełny; wszystek”⁵⁶), który spełnia tutaj niewątpliwie funkcję emfaticzną, wzmacniając kategoryczność całego stwierdzenia.

⁵⁴ Zob. SGP, I, 14; GELS, 14.

⁵⁵ W tekstach judaistycznych *ὄλεθρος* rozumiane jako „całkowite zniszczenie” często pojawia się w kontekście wzmianki o wiecznej męce, którą mają doświadczać grzesznicy (zob. *Jub* 36,10; por. *Iz* 66,24; *Mk* 9,48). Zob. Bednarz, *1-2 List do Tesaloniczan*, 474.

⁵⁶ Zob. SGP, II, 103.

W całym tym αἰών Antioch IV ma doświadczać wiecznej męki w postaci αἰώνιον πῦρ. Z tego wynika, że αἰών ma odniesienie do wieczności.

A zatem w ujęciu *Czwartej Księgi Machabejskiej* pośmiertna kara Antiocha IV nie ogranicza się do określonego odcinka czasowego („wiek”, „czas trwania jednego pokolenia”, „długi odcinek czasu”), ale posiada wymiar wieczny, co koresponduje z użytym w *4 Mch* 10,11 przymiotnikiem ἀκατάλυτος, podkreślającym „bezkresność” tej kary. Problematyczną jest jednak kwestia, jak autor dzieła rozumiał tę pośmiertną wieczność kary: czy w sensie platońskim jako aczasową wieczność, czy bardziej w znaczeniu arystotelesowskim jako bezkresny „czas życia” pośmiertnego? Sama terminologia nie pozwala jednoznacznie odpowiedzieć na to pytanie, tym bardziej że w odniesieniu do pośmiertnej nagrody męczenników pisarz posłużył się wyrażeniem ἀφθαρσία ἐν ζωῇ πολυχρόνιω (*4 Mch* 17,12), co można przetłumaczyć jako „nieśmiertelność/niezniszczalność w życiu długowiecznym (trwającym długo)”⁵⁷. Jakkolwiek w wyrażeniu tym zawarta jest idea nieśmiertelności, a więc bezkresności życia, to jednak użycie przymiotnika πολυχρόνιος przywołuje pewną kategorię czasu (χρόνος), który w tym kontekście należy rozumieć z pewnością jako bezkresny.

Na podstawie powyższych analiz, dokonanych na tle semantyki terminów αἰών i αἰώνιος, można wysunąć wniosek, że autor *Czwartej Księgi Machabejskiej*, używając omawianych terminów do opisanie pośmiertnej kary, miał niewątpliwie na uwadze jej bezkresność, mimo że zakładał jej konkretny początek, czyli moment śmierci.

⁵⁷ Zob. GELS, 575; por. SGP, II, 219.

2.3. Formy czasownikowe opisujące karę Antiocha IV

Analizując 4 *Mch* 18,5, uwagę przykuwają czasowniki dwóch zdań równorzędnych, połączonych spójnikiem *καί*: *ὁ τύραννος Ἀντίοχος καὶ ἐπὶ γῆς τετιμώρηται καὶ ἀποθανῶν κολάζεται* („A tyran Antioch i na ziemi doznał pomsty, i umarłszy podlega karze”).

W pierwszym zdaniu znajduje się czasownik *τετιμώρηται* w formie czasu *perfectum*, który wyraża stan obecny, będący wynikiem czynności przeszłej, dokonanej⁵⁸; w drugim zaś – czasownik *κολάζεται* w formie czasu *praesens*, wyrażającego czynność albo stan teraźniejszy⁵⁹. Stąd wynika jasne przesłanie: po pierwsze, Antioch IV na ziemi, czyli w perspektywie doczesności, doznał już pomsty za swe postęпки, a jej skutki wytworzyły stan aktualny, o którym być może jest mowa w dalszej części wersetu 4 *Mch* 18,5⁶⁰; po drugie, będąc już umarłym, doznaje kary. Warto zwrócić uwagę na to, że autor *Czwartej Księgi Machabejskiej*, chociaż zrelacjonował całość wydarzeń retrospektywnie, to jednak w odniesieniu do kary, jaką miał doznawać Antioch IV po śmierci, użył formy czasu teraźniejszego (*praesens*), wskazującej, że kara Seleucydy od chwili śmierci trwa nieprzerwanie. Stąd też można przyjąć, że kara Antiocha IV realizuje się nieustannie, w perspektywie „permanentnego, wiecznie trwałego, bezkresnego teraz”.

⁵⁸ Zob. Auerbach – Golias, *Gramatyka grecka*, 187.

⁵⁹ Zob. Auerbach – Golias, *Gramatyka grecka*, 184.

⁶⁰ Autor 4 *Mch* nie podał wprost, na czym miała polegać pomsta dokonana przez Boga na Antiochu IV. Dalsza część wersetu 4 *Mch* 18,5 mówi o klęsce, jakiej doznał Seleucyda ze strony męczenników: nie mogąc zmusić ich do złamania nakazów Prawa, Seleucyda poddał się, a w skutek tego wyruszył na nieudaną wyprawę do Persji, gdzie – jak przekazał autor Drugiej Księgi Machabejskiej – umarł w drastycznych okolicznościach. W świetle 2 *Mch* 9,1-29 (zob. także 1 *Mch* 6,6-16; Dn 8,25) wiadomo, że okrutna śmierć mała stanowić formę kary, jaką Bóg wymierzył Seleucydzie za jego postęпки wobec Żydów i Jerozolimy. Zob. Baran, *Życie i śmierć Antiocha IV*, 186-204; por. Parchem, „Periodyzacja historii”, 138.

Podobną myśl wydaje się zawierać 4 Mch 18,22: ὑπὲρ ὧν ἡ θεία δίκη μετέληθεν καὶ μετελεύσεται τὸν ἀλαστορα τύραννον („Z tych powodów boska sprawiedliwość ścigała i ścigać będzie przekłętogo tyrana”). Autor dzieła podkreślił w tym zdaniu, że Antioch IV z powodu zbrodni, jakich się dopuścił na wiernych Prawu Żydach (zob. 4 Mch 18,20-21), miał być ścigany przez Bożą sprawiedliwość, czyli przez samego Boga (zob. 4 Mch 10,21)⁶¹. Na uwagę zasługuje tutaj czasownik μετέρχομαι, który między innymi przyjmuje znaczenia: „ścigać”, „gonić”, „tropić”⁶², a także „karać”, „szukać zemsty”. Czasownik ten został użyty dwukrotnie. Za pierwszym razem występuje w formie czasu aoryst (*indicativus aoristi activi*: μετέληθεν), co oznacza, że już Bóg ze swoją karą, czy też zemstą, doścignął Antiocha IV. Z pewnością chodzi tutaj o niewspominaną dokładnie przez autora *Czwartej Księgi Machabejskiej* formę kary w perspektywie doczesnej (zob. 4 Mch 12,18; 18,5). W drugim przypadku czasownik μετέρχομαι został użyty w formie czasu przyszłego (*indicativus futuri medii*: μετελεύσεται). Należy zaznaczyć, że 4 Mch 18,22 znajduje się w zakończeniu księgi, które jest niejako rekapitulacją całej narracji o Antiochu IV i męczennikach. Wcześniej pisarz wspomniał wyprawę Antiocha IV, w trakcie której Seleucyda zmarł (zob. 2 Mch 9,1-29; por. 1 Mch 6,1-16). Chociaż trudno jednoznacznie określić, dlaczego autor *Czwartej Księgi Machabejskiej* nie nawiązał do drastycznych okoliczności śmierci Antiocha IV⁶³, to jednak należy przyjąć, że niewątpliwie miał na uwadze ten fakt. Można więc postawić tezę, że czasownik μετελεύσεται („ścigać będzie”) odnosi się do kary, która miała być realizowana przez Boga po pierwszym „etapie” karania. „Drugi etap” kary – według 4 Mch 12,18 i 18,5 – miał się dokonać w wymiarze

⁶¹ Boska sprawiedliwość (θεία δίκη) jest tutaj metonimicznym określeniem Boga, wymierzającego sprawiedliwość Antiochowi IV. Por. Baran, „Obraz Boga”, 428.

⁶² Zob. GELS, 445.

⁶³ Por. Wojciechowski, *Apokryfy*, 197.

pośmiertnym. A zatem Boża kara będzie ścigać Seleucydę εις ὄλον αἰῶνα („przez całą wieczność”; zob. *4 Mch* 12,12)⁶⁴. Za taką interpretacją przemawia paralelizm *4 Mch* 18,22 i *4 Mch* 18,23. W w. 23 mowa jest o wiecznej nagrodzie męczenników, którą po swej męczeńskiej śmierci cieszą się oni w gronie praojców⁶⁵, stąd też wzmiankę w w. 22 należy odnieść do pośmiertnego, wiecznego losu Antiocha IV, którego w nieskończoność ścigać będzie Boża sprawiedliwość.

3. CHARAKTER WIECZNEJ KARY

Analizując słownictwo, za pomocą którego autor *Czwartej Księgi Machabejskiej* opisał karę wieczną w przypadku Antiocha IV, można również określić jej charakter. W pierwszej kolejności jest to termin βάσανος („badanie z zastosowaniem tortur”⁶⁶, „tortura, męka, męczarnia”⁶⁷), którym zostały określone męki, jakich miał po śmierci doznawać Antioch IV (zob. *4 Mch* 9,9; 10,11; 12,12), a także ci, którzy dopuścili się przekroczenia prawa Bożego⁶⁸ (zob. *4 Mch* 13,15). Należy jednak zauważyć, że termin βάσανος został w omawianej księdze wielokrotnie użyty na określenie tortur, którymi Antioch IV doświadczał męczenników w celu złamania ich woli i zmuszenia do przekroczenia Prawa (zob. np. *4 Mch* 5,6; 6,30; 7,2; 8,9; 14,8; 15,11). Okrucieństwo, drastyczność, a zarazem dotkliwość mąk doświadczanych w doczesności przez męczenników, stanowią tutaj punkty odniesienia do ukazania wyobrażeń kary wiecznej. Innymi

⁶⁴ Por. Dupont-Sommer, *Le Quatrième Livre*, 157.

⁶⁵ Zob. Baran, „Obraz Boga”, 451-452.

⁶⁶ Zob. SGP, I,146, LSJ, 309.

⁶⁷ Zob. GELS, 114.

⁶⁸ Wzmianka w *4 Mch* 13,15 o przykazaniu Bożym w liczbie pojedynczej prawdopodobnie odnosi się do pierwszego przykazania Dekalogu, które zabraniało jakichkolwiek form bałwochwalstwa. Zob. Wojciechowski, *Apokryfy*, 179.

słowy, wieczna męka ukazana została poprzez analogię do rzeczywistości ziemskich tortur⁶⁹.

Autor *Czwartej Księgi Machabejskiej* nie ograniczył się jednak do zwykłego porównania, że męki wieczne będą miały taki sam charakter i intensywność jak te doświadczane w ziemskiej perspektywie. W *4 Mch* 12,12 autor, wkładając w usta jednego z męczenników wypowiedź o wiecznym ogniu jako jednej z form wiecznej męki, stwierdził, że będzie on „bardziej dotkliwy”. W tym kontekście został użyty przymiotnik πυκνός („gęsty, ścisły, gruby, mocny; stłoczony, zbity, liczny, rześisty, obfity, częsty; silny, ciężki, nadmierny”⁷⁰). Przymiotnik ten posiada formę stopnia wyższego (*comparativus*), co wskazuje na ujęcie komparatywne: ogień, czy też – mówiąc ogólnie – męka wieczna, będzie dotkliwsza, intensywniejsza, cięższa⁷¹ niż ta, którą w ziemskiej perspektywie zadawał Antioch IV męczennikom.

Drugim określeniem kary wiecznej jest termin πῦρ („ogień”; zob. *4 Mch* 9,9⁷²; 12,12). Z jednej strony – podobnie jak termin βᾶσανος – został on niewątpliwie użyty przez autora *Czwartej Księgi Machabejskiej*, aby poprzez analogię do karni męczenników ukazać w obrazowy sposób istotę kary wiecznej. Po drugie, należy zauważyć, że w literaturze apokaliptycznej Starego Testamentu ogień pojawia się w znaczeniu wiecznej męki w piekle (zob. *HenEt* 91,9;

⁶⁹ Zob. Klauck, *4. Makkabäerbuch*, 735.

⁷⁰ Zob. SGP, II, 274.

⁷¹ Chociaż Muraoka (GELS, 607) podaje, że w LXX przymiotnik πυκνός ma znaczenie „częsty, wielokrotny”, to jednak tłumacze w swych przekładach uwzględniają zasadniczo aspekt intensywności tego przymiotnika: Townshend (*The Fourth Book*, 678) – „more rapid”; Hadas (*The Third and Fourth Books*, 209) – „intense”; Kraus Reggiani (*4 Maccabei*, 117) – „più violento”; Klauck (*4. Makkabäerbuch*, 735) – „heftigeres”; Anderson (*4 Maccabees*, 557) – „fiercer”; Scarpata (*Quarto libro*, 317) – „più molesto”; Wojciechowski (*Apokryfy*, 176) – „dotkliwszy”. Por. Scarpata, *Quarto libro*, 323.

⁷² Wyrażenie może stanowić głosę inspirowaną *4 Mch* 12,12. Por. Klauck, *4. Makkabäerbuch*, 727; Wojciechowski, *Apokryfy*, 167.

100,9; 103,8; 4 *Ezd* 7,38; 2 *Bar* 44,15; 59,2; por. 3 *Bar* 4,16; *TestZab* 10,3; *TestJud* 25,3)⁷³. Pisarz z pewnością nawiązał do tego motywu.

Charakter pośmiertnej kary Antiocha IV określają także dwa czasowniki. Pierwszy z nich to τιμωρέω, który został użyty w 4 *Mch* 12,18, aby opisać to, co będzie czekać Seleucydę, kiedy umrze. Czasownik ten – chociaż T. Muraoka jako podstawowe znaczenie podaje „karać” – oznacza: „act. być mścicielem, mścić się, pomścić, zemścić się, ukarać; med. szukać zemsty, brać pomstę”⁷⁴. Autor *Czwartej Księgi Machabejskiej* użył τιμωρέω w formie medialnej, co oznacza, że chodzi tutaj o pomstę, jaka miała osiągnąć Antiocha IV po śmierci. Z 4 *Mch* 12,17 wynika wprost, że mścicielem ma być sam Bóg, przyczyną zaś pomsty było prześladowanie wiernych Prawu Żydów. Retrybucja pośmiertna posiada tutaj niejako „lustrzany charakter”⁷⁵: męki (βάσανος – tortura; πῦρ – ogień), jakimi Antioch IV doświadczał męczenników, miały stać się formą pośmiertnej kary Seleucydę.

Drugi czasownik określający charakter pośmiertnej kary to μετέρχομαι. W 4 *Mch* 18,22 pojawia się on dwukrotnie. Jak zostało wyżej powiedziane, w formie czasu przyszłego może on dotyczyć kary pośmiertnej. Posiada następujące znaczenia: „wchodzić; wpadać; napadać; dochodzić; zmieniać miejsce pobytu, kierunek; następować; wyruszać na poszukiwanie, szukać; ścigać, rzucać się w pogoń, dosięgać; karać, szukać zemsty; robić przegład, zajmować się; zwracać się, przychodzić, prosić, upraszać; przechodzić”⁷⁶. W bogatej semantyce tego czasownika pojawia się także znaczenie „ścigać” – tak jak się ściga nieprzyjaciela. Antioch IV, który

⁷³ Zob. Lang, „πῦρ”, 938.

⁷⁴ Zob. SGP, II, 399; LSJ, 1794-1795.

⁷⁵ Podobny motyw pojawia się w *Drugiej Księdze Machabejskiej*, gdzie kara wymierzana np. arcykapłanom Jazonowi (zob. 2 *Mch* 4,26; 5,9-10) i Menelaosa (zob. 2 *Mch* 13,7-8) posiada postać praktyk, jakich wcześniej sami się dopuszczali. Por. Ego, „God’s Justice”, 141-154.

⁷⁶ Zob. SGP, II, 50.

przez autora *Czwartej Księgi Machabejskiej* został określony wrogiem zarówno męczenników (zob. *4 Mch* 8,10; 11,23), jak i samego Boga (zob. *4 Mch* 9,15), jest przez Bożą sprawiedliwość ścigany również po śmierci. Cel tego ścigania wyłania się z kolejnych znaczeń omawianego czasownika: „ukaranie” oraz „dokonanie pomsty”⁷⁷. A zatem Bóg jawi się jako mściciel (por. *4 Mch* 9,24; 11,3,23: ἀλάστωρ)⁷⁸. W tym kontekście Boga można postrzegać jako starotestamentalnego דָּוָר אֱלֹהִים – „mściciela krwi” męczenników (zob. Lb 35,19-21), który nie poprzestaje na zadaniu śmierci zabójcy⁷⁹, ale doświadcza go karą po śmierci.

Analiza słownictwa oraz czasownikowych form gramatycznych pozwala stwierdzić, że pośmiertna kara w ujęciu *Czwartej Księgi Machabejskiej* ma wymiar wieczny. Trudno jednak określić, czy autor dzieła „wieczny wymiar” rozumiał jako rzeczywistość aczasową (Platon), czy też jako bezkresny „czas życia” pośmiertnego (Arystoteles). Bez wątpienia przyjmował, że rozpoczynająca się po śmierci kara trwa bezkresnie. Ma ona charakter pomsty Bożej za nieprawości dokonane w ziemskim życiu. W kontekście kary Antiocha IV ujawnia się jej „lustrzane odbicie”: w jaki sposób Seleucyda dopuszczał się nieprawości, w taki miał doznać kary. Jako mściciel jawi się tutaj sam Bóg.

⁷⁷ Czasownik μετέρχομαι połączony z *accusativem rei* w tym przypadku może przyjąć znaczenie „szukać pomsty”. Por. LSJ, 1120.

⁷⁸ Zob. Baran, *Życie i śmierć Antiocha IV*, 205.

⁷⁹ Zadaniem goela było: wykup krewnego z niewoli (zob. Kpl 25,47-49) lub jego dziedzictwa, które utracił na skutek zadłużenia (zob. Kpl 25,25), a także dokonanie pomsty na zabójcy krewnego (zob. Lb 35,31-34). W przypadku tej ostatniej funkcji goel nosił miano „mściciela krwi”. Zob. de Vaux, *Instytucje*, I, 22, 31-32.

BIBLIOGRAFIA:

- Anderson, H., „4 Maccabees. A New Translation and Introduction”, *The Old Testament Pseudepigrapha. II. Expansions of the “Old Testament” and Legends, Wisdom and Philosophical Literature, Prayers, Psalms and Odes, Fragments of Lost Judeo-Hellenistic Works* (red. J.H. Charlesworth) (ABRL; New York *et al.*: Doubleday 1985) 531-564.
- Aristoteles, *De coelo. De generatione et corruptione* (red. C. Prantl) (Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana; Lipsiae: In Aedibus B.G. Teubneri); tł. polskie K. Leśniak *et al.*: Arystoteles, *O niebie; O powstawaniu i niszczeniu; Meteorologia; O świecie; Metafizyka* (Dzieła Wszystkie 2; Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1990).
- Auerbach, M., Golias, M., *Gramatyka grecka*, wyd. 4 (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1985).
- Baran, G.M., „Obraz Boga w przekazie Czwartej Księgi Machabejskiej”, *Biblical Annals* 6/3 (2016) 419-457.
- Baran, G.M., *Życie i śmierć Antiocha IV Epifanesa w przekazach pozabiblijnych i biblijnych. Historia i teologia* (Tarnów: Biblos 2015).
- Bednarz, M., *1-2 List do Tesaloniczan. Wstęp, przekład z oryginału, komentarz* (NKB.NT 13; Częstochowa: Edycja Świętego Pawła 2007).
- Breitenstein, U., *Beobachtungen zu Sprache, Stil und Gedankengut des Vierten Makkabäerbuchs* (Basel – Stuttgart: Schwabe 1976).
- Bruce, F.F., *1 and 2 Thessalonians* (WBC 45; Waco, TX: Word Books 1982).
- Collins, A.Y. – Attridge H.W., *Mark* (Hermeneia; Minneapolis, MN: Fortress Press 2007).
- Deissmann, A., „Das sogen. Vierte Buch der Makkabäer”, *Die Apokryphen und Pseudepigraphen des Alten Testaments. II. Die Pseudepigraphen des Alten Testaments* (red. E. Kautzsch) (Tübingen – Freiburg – Leipzig: Mohr 1900) 149-177.
- Dupont-Sommer, A., *Le Quatrième Livre des Machabées. Introduction, traduction et notes* (Paris: Champion 1939).

- Ego, B., „God’s Justice – The «Measure for Measure» Principle in 2 Maccabees”, *The Book of the Maccabees. History, Theology, Ideology. Papers of the Second International Conference on the Deuterocanonical Pápa, Hungary, 9-11 June 2005*, (red. G. Xeravits – I. Zsengellér) (JSJSup 118; Leiden: Brill 2007) 141-154.
- Epictetus, *Dissertationes ab Arriano digestae* (red. H. Schenkl) (Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana; Lipsiae: In Aedibus B.G. Teubneri 1916); tł. L. Joachimowicz: Epiktet, *Diatryby. Encheiridion* (Biblioteka Klasyków Filozofii, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1961).
- Hadas, M. (tł. i red.), *The Third and Fourth Books of Maccabees* (JAL 3; New York: Harper & Brothers 1953).
- Jasiński, A.S., „Αἰών w Nowym Testamencie”, *Roczniki Teologiczno-Kanoniczne* 33/1 (1986) 79-99.
- Jasiński, A.S., *Według postanowienia wiecznego Boga. Aionios w Nowym Testamencie* (Rozprawy i Opracowania. Diecezjalny Instytut Pastoralny 5; Opole: [s.n.] 1991).
- Jurewicz, O. (oprac.), *Słownik grecko-polski* (Warszawa: Wydawnictwo Szkolne PWN 2000-2001) I-II (=SGP).
- Keizer, H.M., *Life Time Entirety. A Study of ΑΙΩΝ in Greek Literature and Philosophy, the Septuagint and Philo*, https://books.google.pl/books/about/Life_Time_Entirety_A_Study_of_ΑΙΩΝ_in_Gr.html?id=l-Smshbey-U5C&redir_esc=y [dostęp: 02.05.2019].
- Klauck, H.-J., *4. Makkabäerbuch* (JSHRZ 3/6, Gütersloh: Mohn 1989).
- Koehler, L. – Baumgartner, W. – Stamm, J.J., *Wielki słownik hebrajsko-polski i aramejsko-polski* (red. wyd. pol. P. Dec) (Prymasowska Seria Biblijna; Warszawa: Vocatio 2008) I-II (=KBS).
- Kraus Reggiani, C., *4 Maccabei* (Commentario Storico ed Esetico all’Antico e al Nuovo Testamento 1; Genova: Marietti 1992).

- Lang, F., „πῦρ [etc.]”, *Theological Dictionary of the New Testament* (red. G. Kittel, G. Friedrich; tł. G.W. Bromiley) (Grand Rapids, MI: Eerdmans 1983) VI, 928-952
- Liddell, H.G. – Scott, R. – Jones, H.S., *Greek-English Lexicon. With a revised supplement*, (Oxford: Clarendon Press 1996) (=LSJ).
- Muraoka, T., *A Greek-English Lexicon of the Septuagint* (Louvain – Paris – Walpole, MA: Peeters 2009) (=GELS).
- Muraoka, T., *A Greek-Hebrew/Aramaic Two-Way Index to the Septuagint* (Louvain – Paris – Walpole, MA: Peeters 2010).
- Parchem, M., „Periodyzacja historii w Księdze Daniela”, *Verbum Vitae* 35 (2019) 121-144.
- Philo Alexandrinus, *Opera quae supersunt*. (red. L. Cohn - P. Wendland) (Berolini: Typis et Impensis Georgii Reimeri 1898) III.
- Plato, *Dialogi secundum Thrasylli Tetralogias dispositi* (red. C.F. Hermann) (Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana; Lipsiae: In Aedibus B.G. Teubneri 1907) IV; tł. W. Witwicki: Platon, *Dialogi* (przeł. wstępy i objaśnienia) (Biblioteka Europejska; Kęty: Wydawnictwo „Antyk” 1999) II.
- Popowski, R. (tł.), *Septuaginta czyli Biblia Starego Testamentu wraz z księgami deuterokanonicznymi i apokryfami*, wyd. 2 (Prymasowska Seria Biblijna; Warszawa: Vocatio 2014).
- Procksch, O. – Büchsel, F., „ἄλω [etc.]”, *Theological Dictionary of the New Testament* (red. G. Kittel; tł. G.W. Bromiley) (Grand Rapids, MI: Eerdmans 1985) IV, 328-356.
- Renehan, R., „The Greek Philosophical Background of Fourth Maccabees”, *Rheinisches Museum für Philologie* 115 (1972) 223-238.
- Sasse, H., „αἰών, αἰώνιος”, *Theological Dictionary of the New Testament* (red. G. Kittel; tł. G.W. Bromiley) (Grand Rapids, MI: Eerdmans 1983) I, 197-209.
- Scarpat, G., *Quarto libro dei Maccabei. Testo, traduzione, introduzione e commento* (nota historyczna G. Firpo) (Biblica. Testi e Studi 9; Brescia: Paideia 2006).

- deSilva, D.A., *4 Maccabees* (Guides to Apocrypha and Pseudepigrapha 7; Sheffield: Sheffield Academic Press 1998).
- Townshend, R.B., „The Fourth Book of Maccabees”, *The Apocrypha and Pseudepigrapha of the Old Testament. II. Pseudepigrapha* (red. R.H. Charles) (Oxford: Clarendon Press 1964) 653-685.
- de Vaux, R., *Instytucje Starego Testamentu* (tł. T. Brzegowy) (Poznań: Pallottinum 2004) I-II.
- Wojciechowski, M., *Apokryfy z Biblii greckiej. 3 i 4 Księga Machabejska, 3 Księga Ezdrasza, oraz Psalm 151 i Modlitwa Manassesza* (RSB 8; Warszawa: Vocatio 2001).
- Zmorzanka, A.Z., „Eon – Aion”, *Powszechna encyklopedia filozofii* (red. A. Maryniarczyk et al.) (Lublin: Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu 2002) III, 177-178.
- Zorell, F., *Lexicon hebraicum Veteris Testamenti* (Roma: Editrice Pontificio Instituto Biblico 1989).

Ks. GRZEGORZ M. BARAN, prezbiter diecezji tarnowskiej, doktor teologii biblijnej (KUL, 2008) oraz doktor filologii klasycznej z zakresu literaturoznawstwa (KUL, 2010), członek Stowarzyszenia Biblistów Polskich; wykładowca na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie – Sekcja w Tarnowie. Główny obszar zainteresowań: greckie księgi Starego Testamentu (zwłaszcza Księgi Machabejskie).

